

Marko Zajc

ODMEVI PROTISRBSKIH DEMONSTRACIJ V ZAGREBU 1902

Junija 1902 je srbsko akademsko društvo Zora na Dunaju organiziralo predavanje nadebudnega študenta prava Nikole Stojanovića o Hrvatih in Srbih. Publika je predavanje očitno zelo razburilo, saj so se lahko že pred koncem referata slišali medklici »Nije istina!«¹ (in najbrž tudi: »Tako je«!). Komentarji so bili različni. Rusu Markovu so bili, denimo, Srbi - kot nosilci vseslovanstva - bolj simpatični od Hrvatov, Slovenec Niko Zupanič pa ni želel vojne, ampak pamet vsem narodom. Anonimni dopisnik srbskega lista *Srbobran* je zadovoljno pripomnil: »Vse, kar je rečeno, potrjujejo dokazi, tako da niti najhujši kritik ne bi mogel ničesar zanikati.«²

Prvega avgusta se je esej pojavil v beograjski reviji *Srpski književni glasnik*, v kateri so objavljali ugledni ljudje najrazličnejših profilov in narodnosti. Uredništvo se je spričo radikalnih trditvev skušalo od takrat še anonimnega avtorja distancirati: »Bilo nam bi zelo žal, ako bi to razlago sprejeli kot negiranje Hrvaštva in kot izraz srbskega šovinizma.«³ Žal se je ravno to zgodilo. Vedno borbeni *Srbobran* je omenjeni članek povzel z majhno, a pomembno razliko: brez kakršnekoli pripombe, ki bi pokazala vsaj kanček kritične distance. Glede na splošno naravo član-

kov v tem glasilu lahko predvidevamo, da take distance niti ni bil zmožen.

In kakšne besede spravijo ljudi na ulice? Tistega poletnega dne je *Srbobran* objavil bore malo novega. Večina podobnih konstruktov se je že v preteklih letih tako ali drugače znašlo na njegovih straneh največkrat sploh brez posebnih odmevov. Eno izmed redkih novosti je predstavljalo avtorjevo opiranje na nove teoretske poglede. »Do zdaj se je pri nas v pretresanju« /hrvaško-srbskega/ »vprašanja izhajalo samo s filološko-etnografskega stališča... v teh vrsticah smo poskušali obrniti pozornost na sociološko stran tega vprašanja.«⁴ Pri tem se je skušal Stojanović nasloniti na tedaj priznano Gumplowiczovo teorijo narodov⁵, po kateri naj bi bilo pleme (Stamm) »etnični življenjski produkt, narod (Volk) politična tvorba in narodnost (Nationalität) kulturni pojav, kulturna tvorba.«⁶ Po zavarovanju hrbta s priznano avtoriteto je brez zadržkov sklepal: »Narod nastane v državi z iniciativo enega plemena.« Srbe naj bi politično združila »skupna obramba na Kosovu in kasneje skupna usoda suženjstva eni in isti oblasti. Kulturna enotnost,

¹ Mato Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, Zagreb, 1991, str. 242.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, str. 241.

⁴ *Ibid.*, str. 267.

⁵ Prim. Dušan Kermavner, *Ludwik Gumplowicz in Slovenci*, Naša sodobnost, Ljubljana, 1960; Janez Cvirn, *Ludwik Gumplowicz in slovensko vprašanje*, Celjski zbornik, 1993; Bojan Čas, *Gumplowiczova sociološka misel*, Vilfanov zbornik, Ljubljana, 1999.

⁶ Mato Artuković, *Ideologija...*, str. 267.

kateri je postavil temelje sv. Sava, se je najbolj izkazala v veličastni obrambi in v kasnejšem stapljanju srbske aristokracije z demokracijo v neoločljivo, čudovito sestavino – demokracijo z aristokratskim ponosom.⁷

Po Stojanovićeveem mnenju naj Hrvatje ne bi imeli nikoli razvite nacionalne zavesti, ne v času samostojnosti, še manj v trenutku združitve z Ogrsko. Zgodovini niso dali ničesar samostojnega in demokratičnega. Njihovi vzori so tuje sluge, predvsem Josip Jelačić. »Tisti narod, ki v tujih slugah gleda svoj ideal, ne more zahtevati več, kot da postane sluga.«⁸ »Hrvatje torej niso niti pleme, niti posebna narodnost. Nahajajo se na prehodu iz plemena v narodnost, vendar brez upanja, da bodo ustvarili kdaj narod.«⁹ Nimajo »niti posebnega jezika, niti skupnih običajev, niti trdne enotnosti življenja, niti tistega, kar je glavno: zavesti o medsebojni pripadnosti.«¹⁰ Kmetu iz okolice Zagreba se niti ne sanja, da obstajajo Hrvati v Dalmaciji in Slavoniji. Hrvatstvo ne more biti konstruktivno, saj predstavlja zgolj negacijo madžarstva, italijanstva in srbstva. »Njihovo beganje v 19. stoletju od gajevega Ilirizma do starčevićevega hrvatstva«¹¹ slednje še najbolj dokazuje. Oboje je, jasno, delo Avstrije za podle koristi zunanje in notranje politike.

S Srbi naj bi bilo vse drugače. Srbski kmet ima trdno kulturno zavest in željo po politični enotnosti. Narodne dobrine so za njega svete, nikoli ni in ne bo podlegel tujemu vplivu. Pri Hrvatih imajo, nasprotno, glavno besedo tujci, ki jih sprejemajo z odprtimi rokami. »Imenovati se Hrvat, a govoriti in počutiti se nemško ali italijansko je pogosto pri hrvaški inteligenci.«¹² Zaradi tega »Hrvatje ne morejo biti posebna narodnost, so pa na poti, da postanejo srbska narodnost.«¹³

Stojanović je hrvaško-srbski odnos preprosto omejil na borbo srbskega »svobodoumnega« liberalizma s hrvaškim klerikalizmom. Med srbskimi strankami ni najti nobene klerikalne, medtem ko se mora med Hrvati z lučjo pri belem dnevu iskati obrise še tako primitivnega liberalizma. Pri vseh njihovih časopisih imajo glavno besedo duhovniki, kar je edinstveno v

Evropi. Zatorej so Hrvatje na Balkanu »tuja avantgarda«, Srbi pa ostajajo zvesti principu: »Balkan balkanskim narodom.« Sloga med njimi je nemogoča, razlike so velike, nepremostljive. Kaj nam sploh še ostane? Kje je rešitev? Sledi bombastična ugotovitev: »Boj je potrebno voditi do istrage«¹⁴ naše ili vaše. Ena stran bo morala podleči. Da bodo to Hrvatje, bojda garantirajo njihova manjšinskost, geografski položaj, okoliščine, ker živijo povsod pomešani s Srbi in proces splošne evolucije, po katerem ideja srbstva pomeni napredek.¹⁵

»Postavimo se vsi kot eden, ne dajmo posla, zaslužka niti enemu Srbu!«

Na odgovor hrvaške strani ni bilo treba dolgo čakati. 26. avgusta se je v Obzoru pojavil članek Jovana Hranilovića¹⁶ z istim naslovom. »Kot je bilo pričakovati, je bil uvodnik poln zmerjanj in obtožb na račun Srbov v Monarhiji in izven nje.«¹⁷ »Tukaj je jasno rečeno. Srbi nas hočejo izbrisati z lica zemlje kot narodnost!«¹⁸ Obzor je šel še korak dlje. Že »naslednji dan je poimensko navedel večje srbske trgovce v Zagrebu kot financerje Srbobrana in dvignil hrvaško javnost...«¹⁹, kar se je v naslednjih dneh izkazalo za usodno. Sicer kozmopolitski Josip Horvat ne more iz svoje hrvaške kože in hoče zadevo v svojem pregledu zgodovine sramežljivo omiliti: »Obzor, ustvarjalec hrvaškega javnega mnenja, je alarmiral vse sloje. Pretežke so bile žalitve, premočan izziv, da bi se ga moglo zamolčati. Narod je pod pritiskom madžarizacije postal izredno občutljiv za vprašanja narodne časti.«²⁰

V zelo neprimernem trenutku se je odločil povzdigniti glas novinar, politik in tajnik hrvaške opozicije Stjepan Radić. Sestavek s pomenljivim naslovom »Svoji k svojim«²¹ je podpisal z imenom »Eden od umerjenih«, čeprav je resnici na ljubo deloval vse prej kot umerjeno. Kot so-

⁷ *Ibid.*

⁸ Artuković, *Ideologija...*, str. 243.

⁹ Članek »Srbi in Hrvati...«, *Ibid.*, str. 268.

¹⁰ *Ibid.*, str. 243.

¹¹ *Ibid.*, str. 268.

¹² *Ibid.*, str. 270.

¹³ *Ibid.*, str. 244.

¹⁴ *Uničenje*.

¹⁵ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1990, str. 246.

¹⁶ Jovan Hranilović »Je leta polnil časopis z večjimi in manjšimi komentarji srbske politike, skoraj vedno prežetimi z izrazitim sovraštvom.« (Rene Lourenčić, *Geneza...*, str. 144, opomba 9)

¹⁷ Rene Lourenčić, *Geneza politike "Novog kursa"*, Zagreb, 1972, str. 145.

¹⁸ Josip Horvat, *Politička...*, str. 247.

¹⁹ Rene Lourenčić, *Geneza...*, str. 145.

²⁰ Josip Horvat, *Politička...*, str. 246.

²¹ *Obzor*, 30. 8. 1902. (Rene Lourenčić, *Geneza...*, str. 145)

delavec in naročnik Srpskega književnega glasnika je Radić provokativni članek prebral, še preden ga je povzel Srbobran; ko se je to zgodilo, je reagiral²² v svojem tipičnem slogu: »To ni več objestnost. Od objestnosti se kujajo ljudje, katerim je preveč dobro, ne Srbom ne Hrvatom ni dobro ... Nikoli si nisem mislil, da bi lahko tako pisal o Srbih, ki sem jih od nekdaj imel za brate ... So Hrvati, ki govorijo, da je Avstrija ustvarila Srbe in so Srbi, ki govorijo iste neumnosti...«²³ Hrvati so že večkrat ponudili Srbom sodelovanje, a vedno brez uspeha. Ilirizem in jugoslovanstvo so imeli za slabosti in Hrvate za tuje »agente«. Zadnji izpadi srbskega šovinizma niso »izoliran pojav, saj v Srbobranu že dalj časa vodijo kampanijo z geslom 'svoji k svojim', v kateri pozivajo Srbe, naj kupujejo samo v srbskih trgovinah, poslujejo samo v srbskih bankah, berejo samo srbske časopise in za vajence jemljejo samo srbske otroke.«²⁴ Tisza ne bi veljal za zvitega politika, ko bi v ogrskem državnem zboru ne izjavil: »Za Hrvate naj vas ne bo strah; za njih imam pripravljen bič: Srbe!«²⁵ In ta bič je prekoračil vse meje. Povsod so proti Hrvatom: »Tukaj z madžaroni in Švabi, v Dalmaciji z Italijani...«²⁶ Potrebna je protiakcija. Hrvatje naj pogumno vrnejo žogo, kupujejo naj samo v hrvaških trgovinah in podpirajo zgolj hrvaške industrialce in delavce. »Srbski trgovci živijo od nas, naj se naučijo spoštovati naše svetinje...«²⁷ Ako Hrvatje ne bodo reagirali, bo to pomenilo samo dvoje: »...smo tako daleč padli, da nam ni več do našega ponosa - ali pa smo norci, ki redijo kačo na prsih, pripravljeno spustiti strup v našo kri.«²⁸ Zato silovito zaključil: »Naj se prelomi vsaka naša zveza z njimi, mi nimamo kaj izgubiti - nasprotno, lahko samo pridobimo... Postavimo se vsi kot eden, ne dajmo posla, zaslužka niti enemu Srbu!«²⁹

»Srbe na vrbe«³⁰

»Za otroke v tistem času prav gotovo ni bilo v Zagrebu bolj zanimive trgovine, kot je bila Mirkovićeva v Dolgi ulici...« Trgovina ni imela velike izlozbe, ...vendar je bila njena »za razliko od

vseh ostalih živa!« Mirković je trgoval »z malimi živalmi, pticami pevkami, psički, zajčki in včasih celo opicami«. Njegov lokal »je bil rudimentaren živalski vrt, za takratni otroški svet prava atrakcija. Neprijetnemu vonju navkljub, ki je prihajal na vrata kletk, bi otroci najraje pred temi čudesi stali cele ure. In potem je nekega dne celo do otrok prišel glas: Mirkovićeve trgovine je vsa razbita, razrušena, opustošena, vse tiste čudovite živali so pobite ali pa so se razletele. Govorilo se je, da je neki kanarček pobegnil celo na Vrazovo cesto, kjer ga je umoril nočni mraz...« Uničenje Mirkovića in njegovih živalic »je močno zmedlo otroške sanje...«³¹

»Maksimović, Mirković in Čuk, kako so lahko Srbi, ko govorijo hrvaško, dobri ljudje so, zakaj jih preganjajo, ropajo, želijo ubiti?... Zakaj nam potem gospod katehet in gospod učitelj naročata, da moramo ljubiti svoje bližnje kot samega sebe? Tudi ljudem, ki jih napadajo, ker so Srbi - nihče ni nikoli rekel, da je to greh ali napaka -, narejeni so po božji podobi, nikomur niso stori- li nič žalega...«³²

Za mladega Josipa Horvata, bodočega novinarja, zgodovinarja in kozmopolita, so bile protisrbske demonstracije 1902 prva stvar, ki je zatresla otroško idilo in vsadila v zvedavega dečka prekletstvo, brez katerega ni moč živeti: dvom. Otrok dojema svet površinsko in ne opazi globljih vzrokov za določeno dejanje. Občuti pa tragiko, za kar so odrasli v svoji ideološki zvedavosti že zdavnaj izgubili smisel.

Radićevi pozivi so v vzdušju splošnega razburjenja, izzvanega s člankom v Srbobranu, padli na plodna tla, še toliko bolj, ker je časopis s svojimi odgovori na pisanje hrvaškega tiska samo še prilival olje na ogenj. Namesto bojkota je Zagreb (kot že leta 1895) doživel trodnevne »protisrbske demonstracije, katerih tokrat ni zasenčil nikakršen protimadžarski izgrede.«³³ Tako obsežnih demonstracij ni Zagreb doživel že od časov »židovskih pogromov 1848, prav tako uvoženih.«³⁴ »Burni izlivi negodovanja se tokrat niso

²² Branka Boban, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, Zagreb, 1998, str. 103.

²³ Stjepan Radić, *Politički spisi*, Zagreb, 1971, str. 234.

²⁴ Branka Boban, *Demokratski...*, str. 103.

²⁵ Stjepan Radić, *Politički...*, str. 235.

²⁶ Branka Boban, *Demokratski...*, str. 103.

²⁷ Stjepan Radić, *Politički...*, str. 237.

²⁸ Branka Boban, *Demokratski...*, str. 103.

²⁹ Stjepan Radić, *Politički...*, str. 236.

³⁰ Sodeč po pričevanju Josipa Horvata naj bi se to geslo uporabljalo vsaj od začetka 20. st. »V trenutku so se po-

vrnila rudimentarna politična dojemanja iz zgodnjega otroštva: razbita Mirkovićeve trgovine, njegove poginje ptice, prijazni in dobri gospod Maksimović, a legionarji so se drli: Srbe na vrbe!«. Josip Horvat, *Žitjeli u Hrvatskoj*, Zagreb, 1984, str. 26, Josip Horvat, *Politička...*, str. 247.

³¹ Josip Horvat, *Žitjeli u Hrvatskoj...*, str. 10.

³² *Ibid.*, str. 12.

³³ Rene Lourenčić, *Geneza...*, str. 145.

³⁴ Josip Horvat, *Politička...*, str. 246.

zadržali na pločnikih, temveč so prerasli v demoliranje srbske narodno-cerkvene občine, Srpske Banke, srbskih trgovin in nekaterih privatnih stanovanj.³⁵ »Na udaru so bile hiše srbskih trgovcev v središču mesta in njihovi vno-gradi na Šalati, Pantovčaku in Kustošiji. Najvidnejši (Matijević, Čuk, Ivković) so zapustili mesto.«³⁶ Ljudsko nezadovoljstvo je dobilo »izrazito revolucionarni karakter«. Mase ljudi »se niso umikale oboroženi sili, ki je bila v prvih dneh, najbrž po višjem ukazu, bolj ali manj pasivna; privatna lastnina je postala plen razgrete drhali. Gradijo se barikade, podtikajo požari.«³⁷ »Prestrašeni srbski trgovci so nalepili plakate z obja-vo, da se ne strinjajo s pisanjem Srbobrana. Hrvaški trgovci z istimi priimki kot srbski so v časopisju poudarjali, da so Hrvati in prosili, naj njihovim trgovinam prizanesejo.«³⁸ Neredi so trajali štiri dneve, prekinila jih je šele intervencija vojske. Ban je bil za časa demonstracij odsoten, po vrnitvi je razglasil naglo sodbo³⁹ (3. 9. 1902) in prižgal zeleno luč za prihod rablja Baillyja iz Budimpešte. »Škodo so morali Zagrebčani nadoknaditi s posebnim samoprispevkom. Okoli 100 ljudi je bilo aretiranih in obsojenih od enega meseca pa vse do enega leta zapora. Med obsojenci je bil tudi Stjepan Radić,⁴⁰ ki je poskušal brez posebnih uspehov usmeriti demonstrante proti Madžarom.

Sovraštvo izgrednikov do trgovin in lokalov v srbski lasti nam bežna analiza zagrebške pravoslavne skupnosti hitro razjasni. Srbov je bilo v Zagrebu bore malo, vendar so imeli v svojih rokah znatno število trgovskih podjetij, ki so uspešno konkurirala židovskim in hrvaškim. »Medtem ko so se pri prejšnjih izgredih običajno razbijali samo napisi in okna političnih nasprotnikov, so tokrat izgredniki, kjerkoli je bilo mogoče, vlomili v trgovine, uničevali pohištvo in blago.« V teh razbijaških akcijah so prevladovali »vajenci, deloma oboroženi z železnimi palicami«. Verjetno so jih spodbudili in opremili za napade njihovi poslovo-dje, zagrebški mali trgovci in obrtniki, med katerimi je bilo veliko »čistih pravašev.«⁴¹ Radić je v svoji korespondenci zatrje-

val, da so Franckovi sinovi z denarjem podkupovali »ulični ološ«, vendar dokazov ni mogel predložiti. Izzivanje Srbobrana je bilo za »čiste« odlična priložnost, da izlijejo »svoje staro sovraštvo na Srbe kot politične in gospodarske konkurente. 'Čistim' so se v izgredih pridružili še mnogi drugi, ne glede na strankarsko pripadnost.«⁴²

Hrvaški opozicijski voditelji so se poskrili v mišje luknje in previdno čakali. Temperament in nekaj slabe vesti glede ščuvanja ljudstva Stjepanu Radiću nista dala miru. Končno je imel »priložnost, da v teoriji in praksi preveri ne samo svojo sposobnost komuniciranja z množico, ampak da še enkrat preuči »ter pojasni svoje do-jemanje hrvaško-srbskih odnosov...«⁴³ Sedel je v sobi v družbi svoje žene in opazoval množico, ki je razbijala in vzklikala protisrbska gesla. Rad bi napisal članek za Srpski književni glasnik, vendar mu pisanje nekako ni šlo od rok. Takrat je v njem nekaj prekipelo, odprl je okno in zaklical: »To delate, a ne upate se braniti zakona, ki ga Madžari tlačijo.«⁴⁴ Množica se je še bolj razburila: »Kdo je to? Srb?« Kljub strahu za svoje otroke in ženo je stopil na ulico. »Kar delate nas bo osramotilo pred celim svetom in škodilo nam bo vsaj sto let. Hočete koristiti Hrvaški? Pojdite z menoj na kolodvor, bomo sneli nezakonite madžarske napise.«⁴⁵ »Jaz sem tisti Radić, ki je zažgal madžarsko zastavo; pojdite z menoj, vodil vas bom skupaj z ženo!«⁴⁶ Čez nekaj dni ga je doletela aretacija. Kasneje je na sodniško trditev o prijateljstvu s Srbi brez ovinkarjenja pripomnil: »Jaz sem isto kot Srb, samo imenujem se Hrvat.«⁴⁷ Sodnik ni bil pri volji, da bi poslušal Radićevo razlago jugoslovanskega vprašanja in ga je raje za pol leta postavil na hladno.

»Dejansko sta Zagreb in Beograd bolj daleč vsak sebi kot Pariz in Berlin, Moskva in London«

Radić je v teku demonstracij počel še vse kaj drugega, kot nadiral »ubogo« ljudstvo. Pisal je brošuro, in to s prav misijonarsko vztrajnostjo. Članku Srbi in Hrvati je kot nasprotje postavil esej »Hrvati in Srbi«, v katerem je pokazal, da ni zaman obiskoval Svobodne šole političnih zna-

³⁵ Rene Lourenčić, *Geneza...*, str. 145.

³⁶ Mato Artuković, *Ideologija...*, str. 247.

³⁷ Josip Horvat, *Politička...*, str. 246.

³⁸ Mato Artuković, *Ideologija...*, str. 247.

³⁹ »Kdor zakrivi rop, požig, uboj ali kaj takega, pride pred nagli sod, ki mora najkasneje v 3 dneh izreči sodbo; kaznen je vedno smrti na vešalih in se more justifikacija izvršiti dve uri po razsodbi.« (Slovenski narod, 5. 9. 1902)

⁴⁰ Mato Artuković, *Ideologija...*, str. 247.

⁴¹ Rene Lourenčić, *Geneza...*, str. 145.

⁴² *Ibid.*, str. 246.

⁴³ Branka Boban, *Demokratski...*, str. 103.

⁴⁴ Stjepan Radić, *Politički...*, str. 243. Zapisnik sojenja.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 239. Takšne besede mu je očitalo sodišče.

⁴⁶ *Ibid.*, str. 244. Omenjeni stavek je sodišču sam priznal.

⁴⁷ *Ibid.*, str. 246.

nosti v Parizu. Skušal je »objektivno analizirati vzroke hrvaško-srbskega spora in načine rešitve. Umirjeni ton in bogastvo dejstev sta pripomogla k objektivnemu prikazovanju dogodkov, tako da so brošuro objavili tudi v Pragi.«⁴⁸ Že na začetku je napadel Stojanovićevo teoretično izhodišče, s tem ko je relativiziral uporabo Gumpłowiczevih pojmov. »V naši narodni govorici ne obstaja beseda narodnost, beseda pleme pomeni pri nas raso, a beseda narod vse tiste, ki ostajajo zvesti narodovemu življenju in ne samo narodni govorici, torej tisto, čemur se hrvaško reče puk, francosko *peuple*.«⁴⁹ Južnoslovanski kmečki svet od Trsta do Carigrada besede narodnost ne pozna. Namesto nje uporablja pridevniški zaimek naš ali svoj. Pod naš razume ljudi, ki govorijo isti ali podoben jezik, kar je živ dokaz, da med preprostim ljudstvom ni nikakršnih spopadov med Srbi in Hrvati.

Idejo o kraji jezika je ironično zavrnil. »Hrvati smo torej med vsemi Slovani filološko najbolj nadarjeni, prav genialni, evo, svojim bratom Srbom smo preko noči ukradli jezik, pa vseeno ne moremo biti poseben narod, ker, kot pravi gospod N. S., nimamo posebnega jezika (podčrtal S. Radić, op. M. Z.).«⁵⁰ Vuk Karadžić je iskal vzor za svoj jezik v hercegovskih narodnih pesmih, a zagrebški lingvisti v dubrovniški umetniški književnosti. Oba vzora sta omogočala razvoj v isti smeri, no, ker je od Beograda ijekavica zelo oddaljena, je v Srbiji naravno prevladala ekavica, v Zagrebu pa se je ustalila ijekavica, čeprav se je ni govorilo v nobenem delu Hrvaške, ampak je kombinacija različnih govoric.«⁵¹ Skratka, hrvaška »kraja jezika« je le plod domišljije.

Vprašanje jezika ni edino, niti najpomembnejše vprašanje na tapeti bratskega spora. Kot bi rekel Platon: neznanje je zlo. Naroda se premalo poznata. »Dejansko sta Zagreb in Beograd bolj daleč vsak sebi, kot Pariz in Berlin, Moskva in London.«⁵² V svetu, ki se vse bolj povezuje, je to lahko usodno. Med inteligentnimi ljudmi obeh narodov ne prihaja do sporov. Zmerljivk, kot so »srbski bizantinizem« in »hrvaški jezuitizem«, je zmožna samo zaslepljena strast. Radića čudi očitak hrvaškemu »lutanju« od ilirizma do jugoslovanstva, saj je Hrvate v književnosti in znanosti ravno to pripeljalo na pravo pot slovanske vza-

jemnosti. Zaslepljenci obeh strani bi radi bili boj do »vašega ali našega uničenja, ampak pogledajte, vse okoli nas priča, da se bo boj vršil do vašega in našega uničenja.«⁵³ Srbska megalomanija, zasnovana na historizmu, je podobna poljski, s to razliko, da je na Poljskem popularna med aristokracijo, v Srbiji pa so se je oklenili povsem demokracijski ljudje. »Pri Hrvatih so 'fanatični megalomani'... tuji neofiti«⁵⁴ in taki domači ljudje, ki se jim priimek slučajno končuje na -ić, a drugače jim vso pamet solijo v Pešti, Dunaju in Rimu.«⁵⁵ »Navzven smo strahopetni in nemočni, doma smo domišljavi in siloviti.«⁵⁶ Dejstvo je, da so Hrvati in Srbi en narod, oboji so na srečo (ali nesrečo) približno enako močni oziroma šibki. Potrebno je združiti sile. Radić odkritosrčno priznava: »Ko ne bi bili Hrvati del celotnega naroda od Triglava do Balkana, bi v tej osamljenosti že zdavnaj propadli.« Pri tem ne zanika individualnosti posameznih narodov, vendar jih dojema po svoje. Srb, ki deluje v hrvaški državi, naj bi bil po njegovem mnenju »hrvaški rodoljub srbskega imena«. Tudi Hrvate se mora postaviti na trdna tla. »V zadnjih dneh smo v Zagrebu izkusili, da ne moremo pohrvatiti niti enega Srba ...«⁵⁷

Nesrečni Radić je moledoval enega izmed glavnih velmož hrvaške opozicije Bresztyenszkega, naj zaboga nekaj ukrene v smeri pomiritve duhov. Bresztyenszky se je strinjal, ne da bi mig-nil s prstom. Tišino je prekinil šele Obzorov članek 3. septembra, v katerem je za glavnega krivca obtožen madžaronski režim, ne da bi izgrede odkrito obsodili. Mogoče je to storila »mladinska« Hrvatska misao, vendar so jo oblasti v celoti prepovedale. V vsakem primeru to ne opravičuje pasivnosti mladih »realistov«, ki so rajši ždeli na varnem, kot da bi sledili Radiću in poskušali obrniti demonstracije proti režimu. »Splošen vtis političnih opazovalcev v Banovini in izven nje je bil najbrž približno tak: največji del hrvaške opozicije je bil v 'septembrskih dogodkih' več ali manj enoten, samo da so nekateri aktivno sodelovali, drugi potihem odobraval, medtem ko so nekateri obsodili izgrede zgolj zaradi reda.«⁵⁸ Demonstracije je na sestanku 6. oktobra obsodila tudi Khuenova Narodna stranka, ne da bi pisanje Srbobrana sploh omenila.«⁵⁹

⁴⁸ Branka Boban, *Demokratski...*, str. 104.

⁴⁹ Stjepan Radić, *Politički...*, str. 251.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Branka Boban, *Demokratski...*, str. 104-105.

⁵² Stjepan Radić, *Politički...*, str. 259.

⁵³ *Ibid.*, str. 256.

⁵⁴ Novokrščenec (SSKJ).

⁵⁵ Branka Boban, *Demokratski...*, str. 105.

⁵⁶ Stjepan Radić, *Politički...*, str. 269.

⁵⁷ *Ibid.*, str. 273.

⁵⁸ Rene Lourenčić, *Geneza...*, str. 146.

⁵⁹ Mato Artuković, *Ideologija...*, str. 248.

»Septembrske dogodke« so izven Banovine na veliko komentirali. Radić je imel prav. Za Hrvate so bili najbolj boleči odmevi v slovanskem tisku, še zlasti češkem. Ta je »v hrvaško – srbskem sporu že prej obsojal hrvaško stran«, toda prej so »bili taki članki redki, sedaj pa so se pojavili tudi v nekaterih ugledih čeških časopisih. Podobno je reagirala ruska javnost, vendar so bile njene obtožbe še ostrejš«. »Slovanska javnost v monarhiji in izven nje je negodovala zaradi zagrebških izgrediv. S tem, ko se je pokazala bolj pripravljena na obračun s slovansko manjšino, kot na odločilni boj z glavnim nasprotnikom, je hrvaška politika ogrozila svojo moralno podporo v slovanskem svetu.«⁶⁰ Hladen tuš za Hrvate je imel tudi dobro stran. Pokazalo se je, kot je rekel Radić, da je moč odpora samo v slogi s Srbi in slovanski vzajemnosti.

Srbski tisk je seveda reagiral ostro. Glasilo dalmatinske Srbske stranke denimo ni izbiralo besed: »Na Hrvaškem so gospodarji Madžari in Srbi, a Hrvatje so njihove sluge, obsedeni s svojimi zmedenimi in megalomanskimi težnjami.«⁶¹ Za 18. septembra je bil napovedan srbski protestni shod v Sremskih Karlovcih, vendar ga mestni magistrat ni dovolil. Prireditelji so za novo destinacijo izbrali Novi Sad, kjer so 25. septembra organizirali veliko zborovanje. V navalu ogorčenja so sklenili: »Brez zagotovitve miru bo srbski narod v Hrvaški in Slavoniji prisiljen, da po ustavni poti – in v imenu svobode vseh narodov – zahteva drugo državnopravno osnovo, ki bi mu zagotovila njegov narodni in materialni obstoj.«⁶²

Nikola Stojanović je Srbobranu, kakršen je bil do demonstracij, s svojim člankom podpisal smrtno obsodbo. Oblasti so ga 5. septembra 1902 ukinile, proti upravniku Srpske Štamparije Ivanu Matiću in odgovornemu uredniku Josipu Horvatu (!) pa vložile tožbo. Konec starega Srbobrana »je pomenil obenem tudi konec samostojne politike, ki se je pokazala za uspešno pri ekonomskem ...organiziranju Srbov«, ⁶³ vendar je s svojo protihrvaško gonjo v novih razmerah po letu 1900 popolnoma usekala mimo. Novo stoletje je zahtevalo nove ljudi. Proti koncu leta 1902 so pri obnovi časopisa prevzeli vajeti nekdanji člani Združene hrvaške in srbske mladine in dali Novemu Srbobranu povsem drugačno

usmeritev. Urednika sta postala Svetozar Pribičević in Jovan Banjamin, oba odprta za sodelovanje s Hrvati. V naslednjem letu so protimadžarski nemiri širom Hrvaške in umor zadnjega Obrenovića v Beogradu dokončno potisnili opozicijo obeh narodov v isti čoln. Hrvaško-srbska sloga je s tem postala osnova programa Srbske samostojne stranke.

»Zagrebški neredi so predstavljali vrhunec spora med Hrvati in Srbi, končen rezultat dveh politik, ki sta /.../ ena v drugi videli zgolj nezno-sno oviro /.../, medsebojne obtožbe, podtikanja in izzivanja so zastrupile odnose hrvaške in srbske opozicije do te mere, da je bil za spopad potreben le malce hujši povod.« Na tej točki sta bili »mogoči le dve poti: potlačitev medsebojnih razprtij ali permanentna, brezizhodna vojna.«⁶⁴ Glede na položaj obeh narodnosti v monarhiji dilema niti ni bila težka.

Zgoraj omenjeni Josip Horvat, sicer očividec omenjenih dogodkov, je bil prepričan, da je vso zadevo zakuhal v svoji zlobi sam Khuen. Objavo Srbobranovega članka je celo imenoval »azevščina«, po ruskem policijskem agentu Azevu Jevni, znanem po podtalni dejavnosti in izdajanju prijateljev. Po Horvatovem mnenju naj bi šel ban tokrat predaleč. »Plamen, ki ga je prižgal grof Khuen s svojimi tihimi zavezniki, bo zažgal njegov režim.«

»Bila je prava revolucija!«

Prve novice o protisrbskih demonstracijah v Zagrebu 1902 so se v Slovenskem narodu in Slovenecu pojavile že 2. septembra. Za razliko od Slovenca je Slovenski narod objavil zgolj nekaj suhoparnih podatkov. »Srbski list 'Srbobran', ki izhaja v Zagrebu je pred kratkim prinesel članek, v katerem je grdo zasramoval Hrvate. To je dalo povod velikim izgrediv... Demonstrantje so razbili vsa okna in tudi redarje napadli s kamni ... pobrali so 'Srbobran' po vseh kavarnah in ga zažgali. Banka in trgovina Srbov Čuka in Matijevića straži policija na konjih. Vojaštvo je dobilo ostre naboje.«⁶⁵ »Bila je prava revolucija... Srbske hiše zgledajo kot po kakšnem bombardementu.«⁶⁶

Slovenec, nasprotno, s komentarji že prvi dan ni skoparil, demonstracijam je posvetil skoraj

⁶⁰ Rene Lourenčić, *Geneza...*, str. 147.

⁶¹ *Ibid.*, opomba 29.

⁶² Mato Artuković, *Ideologija...*, str. 248.

⁶³ *Ibid.*, str. 249.

⁶⁴ Rene Lourenčić, *Geneza...*, str. 147.

⁶⁵ *Slovenski narod*, 2. 9. 1902.

⁶⁶ *Ibid.*, *Telefonska in telegrafska poročila*.

celotno stran. Njihov dopisnik, po načinu pisanja očitno Hrvat, je napisal članek s pomenljivim naslovom *Srbski šovinizem in boj proti njemu*. Pri tem je zanimivo, da je med prispevkom, napisanim prvega, in člankom, napisanim drugega septembra, očitna razlika. *Srbobran* »si je predrznil žaliti hrvatski narod v njegovem kulturnem središču, samem Zagrebu... Imel je čudne veze s Srbijo ter je od tamkaj dobival podporo od srbskih radikalcev, sprejemal pa je bakšiš tudi od vlade srbske, ter tako izgubil ugled med neodvisnimi Srbi v samej Srbiji.«⁶⁷ Hrvaški časopisi so pogumno »odbili ta napad na hrvatski narod« in »razjasnili hrvatskemu občinstvu veliko predrznost 'Srbobrana'«. ⁶⁸ Hudobne namere *Srbobran* na Hrvaškem so jasne: »Preslabi zbog nesloge so zapustili svoje postojanke na Ogrskem, kjer so prepustili vse Madžarom, zanesli prepir v Zagreb, da tukaj oslabe Hrvate in jih zatro, kakor že zdaj groze.«⁶⁹ Ne samo organizirani, tudi bogati so Srbi, še toliko bolj, ker jih podpira vlada. Organizirali so posebno zaklado, ki šteje že 60.000 goldinarjev. Vsa ta oholost je prisilila Hrvate k ukrepanju. Odločili so se za bojkot in ohraniti dostojanstvo naroda. Vendar, kot smo že rekli: mladost je norost. »Mlajši naraščaj se je hotel osvetiti tudi z javno demonstracijo... Razjarjeno ljudstvo je razbilo tudi mnogo oken pri srbski banki...«⁷⁰ Prepričanje o mladostni zaletavosti lahko najdemo tudi v Slovenčevem polmesečniku *Domoljub*. Spričo časovne oddaljenosti si je lahko resnico še bolj prikrojil po svoje. »Mlajši naraščaj se je hotel maščevati..., prišlo je do spopadov, ki pa so bolj veljali redarjem.«⁷¹

Največjo odgovornost za nasilje na ulicah je pisec v Slovincu zvalil, jasno, na policijske sile. »Sploh pa se je zagrebško redarstvo prav nespretno in celo surovo obnašalo pri tej demonstraciji, ter je gotovo ono samo največ krivo, da je nemir trajal tako dolgo. Kar z golimi sabljami je udarilo redarstvo na demonstrante ter sekalo po njih brez vsake potrebe.«⁷² Pri tem je treba pripomniti, da je imela tržaška *Edinost* o aktivnosti redarjev drugačno mnenje: »Redarji in vojniki /.../ so navadno prihajali na taka mesta, kjer je bilo vse mirno! Kjer so se pa vršili izgredi, tam jih sploh ni bilo, ali pa so prihajali prepozno.«⁷³

Pravljice o nedolžnem protestiranju je moral dopisnik Slovence opustiti že v poročilu, napisanem na dan izida. »Tukaj se je grozno razsajalo, a policija se ni mogla upreti... Nekega trgovca s ptiči so hudo nabili, ker je streljal na demonstrante. Izpustili so do 1000 ptičev.«⁷⁴ Zgodba o nesrečni usodi trgovca z malimi živalmi *Mirkovića* je torej odmevala tudi v slovenskem časopisu. Ljubitelji živali so bili očitno tudi v Slovenskem narodu, zato jim ne moremo zameriti, da so ubogega trgovca malce prekrstili: »Pri trgovcu s ptiči *Miškovcu* so demonstrantje izpustili vse ptiče.«⁷⁵

Dopisnik Slovence je prispevku dodal tudi kratek opis odnosov med Hrvati in Srbi. »Da se potlačijo Hrvati, podpirali so se Srbi na vse različne načina. Dovoljevale so se jim tudi čisto protizakonite stvari, kakor n. pr. Srbska zastava in še marsikaj drugega. Pri volitvah so jih posebno negovali ter imajo v saboru nenavadno veliko število poslancev, ki so zato seveda verni oprode banovi.«⁷⁶ Srbi bi najrajši na hrvaškem dobili glavno besedo. »Toda izpodletelo jim je in kesali se bodo za svoje nepoštenne čine še dolgo. Hrvat je strpljiv in dobrodušen ter prenaša marsikaj. Prenašal je tudi že dolgo časa ošabnost svojega brata Srba. Ko pa ga je le-ta v lastni hiši napadel, se je osvestil in se začel braniti.«⁷⁷ Iz tega je razvidno, da je dopisnik pri tem metal v isti koš tako srbske poslance v vladnem bloku kot srbsko opozicijo, ki je sploh ne omenja. Demonstranti so med vzklikanjem »Abzug Srbi« in »Pe-reant Nebraća!« resda uničili mnogo imovine, »a vzeli niso ničesar!«⁷⁸ Zagrebški župan *Mošinsky* bo moral najbrž odstopiti. »Tudi mažaronom ne morejo vedno cveteti le rožice.«⁷⁹

Slovenski narod je izgreedom namenil nekaj več besed šele 4. septembra. »Včeraj se je vrnil ban in dal razglasiti naglo sodbo. /.../ V trenutku, ko je bila razglašena /.../ so malone z vseh hiš vihrale narodne trobojnice. Večjega kontrasta ni skoro misliti. Vojaštvo je zasedlo skoro vse javne trge in ulice. Te varnostne odredbe so bile jako potrebne, kajti, kar se je zgodilo v noči od torka do srede, je strašno.«⁸⁰ O domnevni poštenosti demonstrantov ni v Slovenskem narodu ne du-

⁶⁷ *Slovenec*, 3. 9. 1902.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ *Domoljub*, 18. 9. 1902.

⁷² *Slovenec*, 3. 9. 1902.

⁷³ *Edinost*, 4. 9. 1902.

⁷⁴ *Slovenec*, 3. 9. 1902.

⁷⁵ *Slovenski narod*, 2. 9. 1902.

⁷⁶ *Slovenec*, 3. 9. 1902.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Slovenski narod*, 4. 9. 1902.

ha ne sluha. »Zaradi ropanja so bile aretirane tri ženske in dva možka. Včeraj dopoldne so izgredniki vlomili v nekaj trgovin in jih izpraznili.«⁸¹ Nenazadnje je moral tudi prohrvaški Slovenec priznati: »Temu pokretu so se pridružili nevaobljeni tudi prav sumljivi življi, kar se je pokazalo poslednjo noč, ker se je tudi plenilo in celo na enem mestu zažgalo.«⁸² Že naslednji dan si je dopisnik spet premislil in vztrajal na pozicijah nedolžnosti protestnikov: »Tuji listi oponašajo zdaj Hrvatom, da se je pri teh izgredih grdo plenilo. Mi smo že zgoraj omenili, da to ni res in da imajo poročevalci zunanjih listov krivo, ko to trdijo. /.../ Včerajšnji uradni list je službeno potrdil, da so vse take trditve lažnjive /.../, pač so pobirali otroci kasneje raztresene slaščice in sladkor po ulici.«⁸³ Seveda, krivdo je najlažje preveliti na otroke.

Dopisnik Slovenca je med svojim delom raziskovalnega novinarja naletel na strašne prizore. »Pisatelj tega poročila /.../ že od daleč čuje upitje, pa se zato umakne na Vseučilišni trg. In zdaj prihrumi množica na kraj ulice; pred njo vodijo redarstveniki nesrečnega moža vsega krvavega (podčrtal Slovenec, op. M. Z.). Grozen prizor je bil to, a redarstvo zagrebško je zopet s tem činom pokazalo, kako slabo razumi svojo službo. Kaj niso mogli odpeljati moža zaprtega, da ga svet ne vidi in da se množica ne vznemiruje še huje. Vpraša pa se tudi lahko, kako je moglo redarstvo pustiti razgrajati po ulicah celo noč...«⁸⁴ Oblasti so prepovedale vse neodvisne časopise, pri tem so bile, kot ugotavlja dopisnik, usodno prepozne. »Poprej so morale vršiti svojo dolžnost.« »Do zdaj so strasti s svojim nesramnim ravnanjem podpihovale, zdaj, ko so se vžgale, jih zopet duše prav nespretno. /.../ Mesto je vse v zastavah, ker je izdano geslo od demonstrantov, da bodo razbili vsa okna na onih hišah, kjer ne bode hrvatske trobojnice (podčrtal Slovenec, op. M. Z.).«⁸⁵ »Narod je pozdravljal vojake z živio klici. Čudno je bilo, ko je vojska prihajala skozi mesto z godbo, ki je igrala narodne komade, a z hiš so vihrale narodne zastave. Izgledalo je, kakor, da se slavi kakšna narodna svečanost.«⁸⁶

»Pacifikaciji« ulic so sledile aretacije. Za slovensko časopisje je bilo predvsem zanimivo za-

prtje krščanskega socialista Hinka Sirovatke, znanega po zvezah s slovenskimi somišljeniki.⁸⁷ »Ob 11. uri po noči je bil predvčerajšnjim aretirani sotrudnik Hrvatskega prava Persić, nekoliko prej pa vodja krščansko socialnega delavstva Hinko Sirovatka. Ko je množica zvedela za ti aretaciji, je grozila, da vdre v policijske prostore.«⁸⁸ Njegov brat Ivan je imel srečo, vendar ne za dolgo. V času demonstracij je zastopal hrvaško delavstvo na sestanku Slovenske krščansko-socialne zveze v Ljubljani. Slovenec je dober teden kasneje priobčil: »Brata Hinka Sirovatke, Ivana Sirovatko /.../ je policija, ko se je vrnil v Zagreb prišla in ga zaprla. Najbrže zaradi zagrebških demonstracij.«⁸⁹ Slovenski narod ni mogel iz svoje kože, dotično aretacijo je pograbil kot sestradan lev. »Policija zapre skoro vsak dan kakega novega junaka.« Poleg Hinka Sirovatke »je aretirala tudi njegovega brata /.../, ki je zadnjič v Ljubljani rogovilil. Najbolj kompromitiran je krščanski socialist Sirovatka. /.../ Pa še nekaj zanimivega se je odkrilo. Govori se, da je po pričah dokazano, da sta železni zastor pri valjcih pri Gjukovi trgovini odprla 'prav umetniško' dva ljubljanska krščanska socialista (podčrtal Slovenski Narod, op. M. Z.). Če je to resnično, tega ne vemo, a se že iskaže.«⁹⁰ Izpustitve ubogega Ivana iz zapor se je najbolj veselil neodvisni slovenski krščansko-socialni časopis Slovenski list, o katerem bo v nadaljevanju še govora. Označil ga je za »vrlega somišljenika.«⁹¹

»Oblikovalec« slovenskega liberalnega mnenja Slovenski Narod si je komentiranje privoščil šele 5. septembra, ko se je prah okoli Srboranove objave že polegel in se je pokazalo, v katero smer bo zapihal veter. Glede Srbov in Hrvatov se je liberalni dnevnik pokazal za bolj ali manj nepristranskega. Najprej je celo skušal opravičiti organizatorje manifestacije, češ, da niso krivi. »Nameravane te dogodbe prav gotovo niso bile in gotovo je, da prireditelji rečene demonstracije

⁸⁷ *Matica stranke prava je ustanovila svoj delavski klub leta 1896, ki je izdajal časopis Hrvatski radnički glas, značilen po izrazitem antisemitizmu* (Mario Strecha, *Katoličko Hrvatsvo, Zagreb, 1997, str. 126*). »Predstavniki Katoliške narodne stranke so se torej povezali politično s tisto frakcijo pravašev, ki je pozneje stopila v Hrvaško-Srbsko koalicijsko in ne morda s frankovinitimi čistimi pravaši.« (Janko Pleterški, *Nekaj vprašanj slovenske zgodovine v desetletju 1894 – 1905, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor, 1981, str. 52*).

⁸⁸ *Slovenec, 4. 9. 1902.*

⁸⁹ *Slovenec, 12. 9. 1902.*

⁹⁰ *Slovenski narod, 13. 9. 1902.*

⁹¹ *Slovenski list, 27. 9. 1902.*

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Slovenec, 4. 9. 1902.*

⁸³ *Slovenec, 5. 9. 1902.*

⁸⁴ *Slovenec, 4. 9. 1902.*

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ *Slovenec, 5. 9. 1902.*

niso ž njimi v nobeni zvezi, a da je sploh prišlo tako daleč, to kaže kako silno nasprotje vlada med Hrvati in Srbi, kako globoko se je zajedlo sovraštvo med sinovi jednega in istega naroda.«⁹² Teorijo o enem narodu bomo na teh straneh še večkrat srečali. Srbobran je Hrvatom očital, »da nimajo svojega jezika, nego, da so svoj jezik ukradli Srbom, da so v vsakem oziru manjvreden narod lakajev /.../, da imajo prihodnost le, če se posrbijo in več tacih reči.«⁹³

Komentator se je čutil dolžnega pojasniti liberalni srenji razlike med »sprtimi brati« in odkriti pravo naravo hrvaško-srbskega spora. »Silno nasprotje, ki vlada /.../ se v nas splošno ne razume in od tod tudi napačne sodbe o nasprotju med Srbi in Hrvati. Da so /.../ jeden narod, vsaj po jeziku, o tem ni dvoma, ali v drugih ozirih so se ločili... Hrvatje hodijo svojo pot, Srbi svojo – že od tedaj, ko so se Hrvatje pridružili Rimu, Srbi pa so ostali pri Carigradu.«⁹⁴ Sledi izjava, brez kakršnih Slovenski narod v zlatih časih »revolveržurnalistike« ne bi pomenil tistega, kar je. Skušnjava je bila pač prevelika: »Vera je tista moč, ki je v prvi vrsti izkopala brezdno med Hrvati in Srbi, ki je ta rod razdelila med dva sovražna tabora (podčrtal Slovenski narod, op. M.Z.)«⁹⁵ Otipljivejši vzroki za podpihovanje nesmiselnih sporov ležijo v strankah. Hrvaških in srbskih. V bistvu so pravzaprav vse iste, pardon: enake. »Srbi, ki imajo svojo narodno cerkev so ravno tako do kosti klerikalni, kakor katoliški Hrvatje, ki so razcepljeni na sedem ali osem strank, a vsaka teh strank je klerikalna.«⁹⁶ Človek bi se vprašal, kako bi se s to opredelitvijo strinjali hrvaški socialdemokrati in Napredna mladina, vendar pustimo zdaj to. Poleg vere jih ločijo politične aspiracije, še zlasti Bosna, katero si oboji lastijo. »Srbi sodijo, da je v njih narodnem interesu, če podpirajo namene ogrske vlade proti Hrvatom, Hrvatje vidijo v Srbih glavni vzrok, da ne dobe v svoji domovini oblasti v roke.«⁹⁷ Postavlja se vprašanje. Lahko ob takih peripetijah Slovenci sploh gledamo z upanjem proti jugu? »Zadnji izgredi v Zagrebu so nam dokaz, kako žalostna je naša perspektiva. Ko bi se našel med Hrvati in Srbi nekakšen modus vivendi, bi bili mogočen političen faktor in bi s tem prišli vsi Jugoslovani

do veljave, tako pa gineva in mineva vse.«⁹⁸ Res, žalostno. Vendar brez retoričnega vprašanja ne gre: »Kaj ne bo bolje? Ko bi se med Hrvati in Srbi našli možje, ki bi imeli pogum reči, da je vera zadeva vsakega posameznika, bi imeli še kaj upanja /.../, tako pa še tega nimamo.«⁹⁹

O zagrebških rabukah so lahko, kot poroča Slovenski narod, brali celo v Londonu. »Times se bavi z zagrebškimi dogodkami in poudarja, da so bili Hrvatje provocirani: Ako dobe zagrebške dogodbe v Belgradu odgovor, zna postati položaj jako nevaren.«¹⁰⁰ In seveda v Beogradu. »Sinoči se je vršil velik shod, ki je pozval vlado, naj intervenira v prid Srbom na Hrvatskem. Mnogo Avstrijevcev je zbežalo iz Belegagrada v Zemun.«¹⁰¹ »Zaradi zagrebških nemirov se sklicujejo v raznih krajih Srbske veliki shodi, ki obsojajo izgrede. Tak shod se je vršil 7. t. m. tudi v glavnem mestu pod predsedstvom predsednika državnega sveta Simića.«¹⁰²

Največjo pozornost je odmevom v tujem časopisu 5. septembra namenil hrvaški dopisnik v Slovencu. Kot Hrvata ga je dejstvo, da se njegove rojake širom Evrope krivično obtožuje, zadelo v dno srca. »Zunanji svet sodi ta naš narodni pokret seveda čisto krivo... O Srbih vemo, da nalašč o nas krivo pišejo, da pa tako delajo tudi Čehi, je res žalostno... Dunajski in budipeštanski časopisi nas napadajo ter nas skoro vsi brez prestanka psujejo kot nekulturne barbarske Hrvate.«¹⁰³ Proti taki nesramnosti je res treba ukrepati in to radikalno. Proč s pluralizmom! »Zdaj je čas, da se iz naših lokalov odstranijo za vselej ti nam sovražni listi... Če smo iztisnili 'Narodne liste', potem je naša dolžnost, da spodimo od nas tudi budimpeštanski 'Pester Lloyd', 'Neue Freie Presse', 'Grazer Tagespost' in slične slavožderske časopise.«¹⁰⁴ Hrvaški časniki so se, jasno, držali junaško, »le nemška poluradna 'Agrar Zeitung' ni mogla zatajiti svoje židovske narave...«¹⁰⁵ Sploh pa naj bodo tujci kar lepo tiho! »Nemci, Italijani, Madžari nam radi tega nimajo kaj oponašati, kajti to, kar se je izvršilo v Zagrebu, ni niti senca proti sličnim izgredom, ki se gode v Trstu, Budimpešti, pa recimo tudi v Celju, Budjejovi-

⁹² Slovenski Narod, 5. 9. 1902.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Slovenski narod, 9. 9. 1902.

¹⁰³ Slovenec, 5. 9. 1902.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Ibid.

cah, Jičinu in drugod. Naj pometejo ti naši protivniki najpreje pred svojimi vrati, kjer imajo več smetja, nego mi pred našimi.«¹⁰⁶ Dopisnikova ogorčenost se je sčasoma še stopnjevala: »Toliko in tako zlobno se menda še ni pisalo o nobenih demonstracijah. In kaj so bili vendar zagrebški izgredi nasproti nedavnim tržaškim, kjer je imela irredenta svoje prste? /.../ Nekateri madžarski listi celo trdijo, da je kriv teh izredov katoliški klerikalizem... Tako mislijo Židje, ki nočejo vedeti, da je katoliško svečenstvo na Hrvaškem vedno.«¹⁰⁷ Toda, kdor »dobro pozna odnošaje na Hrvaškem, ta tudi ve, da se katoličani niso nikdar pregrešili proti pravoslavnim glede vere.«¹⁰⁸

O hrvaški opoziciji in njenem odnosu do opisanih dogodkov poročata osrednja slovenska dnevnika bore malo. V komentarjih spet prednjači Slovenec in ugotavlja, da bo opozicija spet potegnila krajši konec. »Zakaj se zdaj od uradne strani grdi opozicija, ki vendar ni nič kriva, mesto da se sodi objektivno v zadevah, ki se tičejo hrvaškega naroda.«¹⁰⁹ Omenja se tudi nesrečna Radičeva usoda. »Danes so zaprli Štefana Radiča, pisatelja, ker je miril Srbe in Hrvate in jih podpihoval proti Madžarom.«¹¹⁰ Po njihovem mnenju se za pomiritev najbolj zavzemajo, kdo drug, kot frankovci (!). »Stranka prava, in sicer čista, pozivlje vse svoje privržence, da delujejo pomirljivo med narodom, kajti izgredi, kakor so se godili zadnje dni, morejo Hrvatom le škoditi.«¹¹¹ Pri tem se v luči Franckovega židovskega porekla postavlja vprašanje, kako je dopisnik sovraštvo do Židov in simpatije do frankovcev sploh lahko uskladi.

Slovenski narod je v začetku decembra predstavil »čiste« pravaše povsem v drugi luči. »Vodja 'stranke prava', poslanec dr. Franck je v predvčerajšnji seji razpravljal o zadnjih izgredih zoper Srbe v Zagrebu. Govornik pravi, da bi bila sramota, ako bi ne prišlo do odločne reakcije...Potem bi veljalo izzivanje /.../, da so Hrvatje sužnji narod. Zato so demonstrantje storili dobro delo. In govornik je ponosen, da je tudi njegova čista stranka prava stala v prvih vrstah...«¹¹² Demonstranti so pač rušili tuje imetje šele potem, ko se je polivalo nanje hudičevo olje. Že so srbski

meščani izjavili, da se ne strinjajo s pisanjem Srbobrana, pa je prišla nagla sodba in vse pokvarila. »Poslanec Harambašič je zaklical desnici: 'Ali hočete novo leto 1848? Potem vam bo slaba pe-la!'¹¹³ Franck se ni dal motiti in je razlagal dalje. Protestniki so se izkazali »spretni v operacijah ter so pokazali tudi pogum, tako da je rekel neki general, da bi voditelja demonstracij vzel v generalni štab.«¹¹⁴

Iz poročila Slovenca o združitvi hrvaške opozicije v Hrvaško stranko prava v začetku oktobra 1902 je razvidno, da so slovenskim medijem hrvaške razmere docela nejasne. Članek predstavi kratko zgodovino hrvaške opozicije, med drugim omenja tudi srečanje Strossmayerja in Starčevića leta 1894, ki je botrovalo povezavi Stranke prava in Neodvisne narodne stranke. Opozicija je bila, po piščevem mnenju, od takrat zedinjena, »čeprav se en del stranke prava ni hotel njej pridružiti, nego se je proglasil za posebno stranko, za 'Čisto stranko prava'.¹¹⁵ Naj ponovimo, da Franckova stranka v času srečanja še ni obstajala, v času njene ustanovitve pa je bila združena opozicija le še pobožna želja. Slovenčev komentator je bil nad ustanovitvijo stranke seveda navdušen, motila ga je le odsotnost njemu tako ljubelega Francka. »...želeti je še, da stopi v to zvezo tudi še frakcija 'čiste stranke', da bode potem stala le ena opozicijska stranka nasproti mažaronski.«¹¹⁶

Pravzaprav je za demonstracije skoraj izključno kriva vladna stran. Hrvaški časopisi se skoraj vsakodnevno plenijo, saj »ko bi bil državni pravdnik tako vestno vršil svojo službo pred omenjenimi dogodki proti srbskim listom, ne bi imel zdaj toliko opravila, ker bi bil lahko z eno potezo svojega svinčnika preprečil nesrečno demonstracijo.«¹¹⁷ Madžarsko-srbsko zaroto je treba pripeljati do kraja. »Prenehati morajo tiste skrite vezi med Madžari in Srbi na škodo Hrvatom. Sploh se zahteva, da se vrši postava in nič drugega. Kar madžarski časopisi pišejo, da se mora srbski živelj posebno od zdaj na Hrvatskem podpirati, je čisto krivi svet.«¹¹⁸ Vendar upanje še ostaja. Tudi na pravoslavni strani so ljudje, pripravljeni na sodelovanje. »Srbi so izdali lepo izjavo o izmirenju (podčrtal Slovenec, op.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ *Slovenec*, 25. 9. 1902.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ *Slovenec*, 19. 9. 1902.

¹¹⁰ *Slovenec*, 6. 9. 1902.

¹¹¹ *Slovenec*, 5. 9. 1902.

¹¹² *Slovenski narod*, 4. 12. 1902.

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ *Slovenec*, 8. 10. 1902.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ *Slovenec*, 5. 9. 1902.

¹¹⁸ *Slovenec*, 6. 9. 1902.

M. Z.) in Hrvati so jo z veseljem sprejeli. Želja vseh pravih domoljubov je, da se storjene krivice z obeh strani popravijo (podčrtal Slovenec, op. M.Z.), da se zadnji žalostni dogodki čimprej pozabijo, pa da se vsi prebivalci z enako ljubeznijo oklenejo svoje domovine.«¹¹⁹ Kar seveda ne bo vseč Madžarom. Ti bi si radi s pomočjo Srbov prisvojili Slavonijo, zato nagovarjajo Srbe, češ da bodo živeli na Ogrskem svobodno kot posebna narodnost, kar pa je absurdno. »Na Ogrskem so jim Srbi največji uporniki, če branijo svojo narodnost, pa jih preganjajo z vso ojstrostjo, na Hrvaškem pa jih branijo in vabijo v svoj tabor, kjer se jim sčasoma ne bi nič bolje godilo.«¹²⁰ Bodo trezni Srbi sprejeli lažno ponudbo? Dopisnik močno dvomi in pravilno zaključí: »Srbom na Hrvaškem ne preostane nič drugega, nego da se ogibljejo vseh protivščin proti Hrvatom, ter ž njimi zajedno branijo ustavo hrvaško. Le v tem taboru je njihova rešitev.«¹²¹

Zanimive poglede na septembrske dogodke ima »neodvisno slovensko krščansko-socialno glasilo« Slovenski list (1896–1903). Časopis je nastal kot posledica sporov v krščansko-socialnih vrstah glede kandidature na državnozborskih volitvah 1896. Izdajati ga je začel s strani konservativcev odrinjeni dr. Vinko Gregorič, ki je kandidiral na volitvah naslednje leto, vendar ni dosegel nobenih uspehov. Glasilo je »nastopalo v imenu krščansko-socialnih idej proti napakam klerikalne in liberalne stranke, kot gibanje za slog s poudarkom na potrebah slovenske nacionalne politike.«¹²² Kratki komentariji so, kar je presenetljivo, bližje pisanju Slovenskega naroda kot izrazito prohrvaško usmerjenemu Slovencu. Neznani pisec je v izrazito baročnem slogu potožil: »Žalibog, to je naš podedovani greh: Slovani znajo postajati energični, radikalni in neizprosni do skrajnosti le tedaj, ko se koljejo med seboj! Kadar pa se borijo proti tujerodnim nasprotnikom, so nerazumljivo mehki, odjenljivi, in neopravičeno velikodušni. Kje bi že bilo Slovanstvo, ako bi vse one zaklade bojevitosti, ki jih hrani le za bratomorni boj, uporabljalo v boju proti sovražnemu tujstvu?!«¹²³

Slovensko časopisje je znalo vsako novičko obrniti na rovaš medsebojnega obtoževanja, kot na primer odškodnino Srbom, ki jo je zagrebš-

kemu meščanstvu naprtil s strani Hrvatov tako osovražen ban. Slovenski narod, denimo, ni za Hrvate pokazal nikakršnih simpatij. »Razglas vlade, da se pokrije povzročena škoda v približnem znesku 200 000 K s povišanjem davkov, je kakor leden curek ohladil vroče glave. Opozicijski listi protestirajo proti temu, da bi morali Hrvati povračati Srbom škodo, ter se sklicujejo na avtonomijo Zagreba. /.../ Ali tudi ne bo pomagalo, kajti davke plačujoči Srbi imajo pravico do javne varnosti in do nedotakljivosti javne posesti. Kar se jim je torej med izgredi uničilo in odneslo, mora se jim povrniti.«¹²⁴

Slovenec je nasprotnega mnenja. V oči ga je zbodla že pripomba vladnega uradnega lista, po kateri je mesto dolžno plačati škodo, ker ga na to veže čast. »To je seveda čisto nov nazor. Do zdaj se še ni nikjer plačala škoda, ki se je zgodila pojedinim osebam pri demonstracijah. Niti v Parizu, niti v Budimpešti in niti v Trstu se ni povračevalo škode in vendar ne more nobeden tajiti, da ne dajo ta mesta nič na svojo čast. Za ta mesta tedaj demonstracije niso sramota, sramota je le za Zagreb, ker je to hrvaško mesto.«¹²⁵ O pravičnosti takšnih potez bo sodilo ljudstvo, ki »dobro ve, kdo je največ kriv /.../; a ono gotovo ni pripravno, da podpira malomarnost državnih oblastí z mirnim plačevanjem nepravičnega davka.«¹²⁶

Za privoščljivo pisanje Slovenskega naroda je najhujše besede našel Slovenski list in s tem razkril prava čustva do tega časopisa. »Kakor pri vsaki zadevi, tako se je tudi pri zagrebških dogodkih postavilo glasilo slovenskih liberalcev na ono stran, ki ima našemu narodu neprijazno smer.«¹²⁷ Povišanje davkov je v nasprotju z zakoni in je s tem naperjeno proti hrvaškemu prebivalstvu. »Kadar so se prigodili izgredi od strani Lahonov v Trstu, ali od strani Madžarov v Budimpešti, tedaj seve ni bila vlada tako skrbna za oškodovance. Slovenski narod je bil tisti list, ki je tako postopanje madžarske vlade izrečno odobral in se celo norčeval iz Hrvatov (podčrtal Slovenski list, op. M.Z.).«¹²⁸ Drugega seveda ni bilo pričakovati od »lista, katerega prvaki so zvezani z Nemci in v drž. zboru s Srbi in ki letajo za vladno milostjo.«¹²⁹ Pisca v Slovenskem listu mo-

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ *Slovenec*, 25. 9. 1902.

¹²¹ *Ibid.*

¹²² *Zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1979, str. 566.*

¹²³ *Slovenski list*, 6. 9. 1902.

¹²⁴ *Slovenski narod*, 18. 9. 1902.

¹²⁵ *Slovenec*, 19. 9. 1902.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ *Slovenski list*, 27. 9. 1902.

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ *Ibid.*

ti še nekaj. Slovenski narod je prisoten skoraj v vseh zagrebških kavarnah in je odgovoren za napačno informiranje prijateljskih Hrvatov o slovenskih razmerah. Zato ga še toliko bolj radosti, ko sliši, »da sedaj 'Slovenski narod' mečejo iz ondotnih kavarn (podčrtal Slovenski list, op. M. Z.). Mi nimamo nič proti temu, ker je /.../ itak v nasprotju z ogromno večino slovenskega ljudstva«. ¹³⁰ Svojim političnim somišljenikom v Zagrebu priporoča širjenje »našega dnevnika 'Slovenca'. Spravite 'Slovenca' v zagrebške kavarne in restavracije. Tako boste v zvezi z umenjem slovenskega ljudstva. 'Slovenski narod' ne zastopa naše ljudstvo, ampak samo par liberalcev, od katerih se naše ljudstvo vedno v večjih množicah obrača proč«. ¹³¹ Reklama ni nikoli odveč, še zlasti, ko skrbi za njo nekdo drug. Neodvisni krščanski socialci so imeli kljub slogaški usmerjenosti liberalce očitno mnogo bolj v želodcu.

Bila je pravcata meščanska vojna

V Trstu izhajajoči socialdemokratski list Rdeči prapor je prve odmeve na zagrebške dogodke objavil 5. septembra. Pisec je pokazal veliko mero izvirnosti in literarne žilice, tako da citiram prvi odstavek skoraj v celoti. »Efialti¹³² in Herostrati¹³³! Tako so nas imenovali idealni naši rodoin domoljubi, ko niso zavriskali v bajnokrasno himno slovanske vzajemnosti. Efialti smo bili, ko smo se skeptično rogali ditirambično¹³⁴ hvalisani vzajemnosti. Herostrate so nas psovali, ko nismo sanjali idealne njihove sanje, ko si nismo belili in razbijali glave v uresničenje te ideje. Narodne izdajice so nam letale v obraz, ko smo dejali, da je nacionalno šovinističen boj diametralno nasprotje vzajemnemu nastopanju, da je vzajemnost nekaj povsem mednarodnega, da je vzajemnost internacionalna solidarnost in da je v nacionalni maškaradi ravno tako smešna kakor nacionalni socializem.« ¹³⁵ Kot ponavadi, tudi tukaj niso bili krivi preroki. Dva dela istega naroda se nerazumljivo sovražita. »...srbski nož v prsih Hrvata in hrvaška krogla v srcu Srba jim je triumf. Raje liže Srb sovražno mažaronsko peto, kot da bi podal bratskemu Hrvatu roko. In raje poljublja Hrvat »Švaba«, kot da bi privoščil bratu

Srbu prijazno besedo.« ¹³⁶ Šovinistično furijo so zanesli »fanatiki, ker niso mogli izhajati brez nje... In ker naravnega nacionalizma ni bilo, ustvaril se je umetniški«. ¹³⁷ Sledi opis omenjenih dogodkov. V Zagrebu je vladala »pravcata meščanska vojna, kakor za časa praškega tolovajstva nacionalne bestialnosti«. ¹³⁸ Iz tega sledi, da smo na pravi poti. Delavstvo je internacionalen pojem. »Zagrebški dnevi nam dokazujejo zopet iz novega, da je naš mednarodni ideal vzvišen nad umazanostjo in brutalnostjo nacionalnega šovinizma. Zatorej se ne jezite, če vam pravimo z nasmehom na obrazu: Slovanska vzajemnost – ad acta!« ¹³⁹

Nekaj dni kasneje je Rdeči prapor priobčil še natančen opis Khuenovega režima. »Sedanji ban Khuen /.../ ni sentimental – on je despotična, tiranska narava... Kakor staroperzijski satrap vlada.« ¹⁴⁰ Pod njegovo vlado »se je prepovedalo snovanje strokovnih društev, ki so v vseh deželah dovoljena... Naš bratski list 'Sloboda' ve o tej stvari povedati zgodbe, da se človeku kar lasje ježijo. Gojilo se je sistem policijotov, katerih mr-goli po Hrvatskem kakor v Tržaškem starem mestu ščurkov«. ¹⁴¹ Čeprav je Praporov odnos do liberalne strani vse prej kot naklonjen, lahko na njegovih straneh preberemo podobno oceno hrvaških strank, kot v Slovenskem narodu. »Vse hrvatske stranke so bolj alimanj klerikalne in značilno je, da je bil prvi hujskač pri zadnjih izgredih, pri cestnih roparijah in cestnem požigu, krščansko – socialni urednik Hinko Sirovatka!« ¹⁴² Ubogega Sirovatko je torej slovensko časopisje obralo do kosti. Eni in drugi prenapeteži so le »orožje mažaronsko korumpirane vlade. Ona jih potrebuje, ona goji take kreature, njene-mu sistemu so potrebne, da more v kalnem ribe loviti«. ¹⁴³

»Ljudstvo hrvatsko ... vidi v srbskem trgovcu čifuta.«

Tržaška Edinost je o zagrebških incidentih obširno poročala. Poleg agencijskih poročil je bralstvu že 4. septembra ponudila krajši komentar, s katerim je zbodla tudi slovensko ideološko

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Ibid.

¹³² Izdajalec domovine (SSKJ).

¹³³ Kdor stori slabo, nedopustno dejanje, da bi postal slaven (SSKJ).

¹³⁴ Navdušeno, zanosno (SSKJ).

¹³⁵ Rdeči prapor, 5. 9. 1902.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Rdeči prapor, 12. 9. 1902.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid.

mlatenje. »Ta podedovani greh, ta vir vse nesreče naše nosimo na sebi izlasti mi Jugoslovani. Tako vidimo v razmerju med Hrvati in Srbi, tako vidimo v klanju med Slovenci. Čitaj poročilo o kakem liberalnem, ali klerikalnem shodu – povsodi čitaš o grdih izbruhih jeze, in nekrščanskega (podčrtala Edinost, op. M. Z.) sovraštva, da se kar ne moreš ubraniti solze – rodoljubne žalosti.«¹⁴⁴ Oboji, Hrvatje in Srbi, so »skupno en fizičen narod, kajti hrvatski in srbski jezik je prav za prav identičen.«¹⁴⁵ Pisec priznava. Tokrat je prišlo izzivanje s srbske strani. »Soglašamo. Priobčene tistega članka /.../ je bil skrajno lahkomiselen čin... Vendar pa se nam zdi, da vzrok ni bil tolik, da bi opravičili take nasledke med brati iste krvi.«¹⁴⁶ Spet se pojavlja teza, prisotna tudi v Slovenskem listu in Rdečem praporju. »Ali mi znamo biti energični le proti sebi, a ne proti drugim.«¹⁴⁷ Od hrvaško-srbskega lasanja »ne bodo imeli koristi ne eni ne drugi, ampak – tretji!!«¹⁴⁸ Edinost je edina od slovenskih časopisov objavila tudi izjavo srbskih trgovcev o nestrinjanju s Srbobranom. »Podpisani meščani in trgovci izjavljamo v svojem in imenu ostalih meščanov, da obsojamo polemiko 'Srbobrana'... Izrekamo svoje obžalovanje nad žaljenjem hrvatskega naroda od strani 'Srbobrana' (podčrtala Edinost, op. M. Z.) in prosimo slavni hrvatski narod in veslepospovane meščane, da bi to našo izjavo sprejeli kot zadoščenje.«¹⁴⁹

Z naslednjim dnem je glasilo tržaških Slovencev pričelo objavljati serijo dopisov iz hrvaških krogov, podpisanih s psevdonimom Hrvat. Komentarji so bili usmerjeni slogaško, kakopak z občutnim poudarkom na Hrvatih. V samem začetku prvega sestavka pisec naznani, da ne želi razpravljati o Tomislavu, Lazarju, Tvrtku in sličnih osebah iz južnoslovanske zgodovine. Bolj ga zanimajo ideali obeh strani. Zakaj so izbruhnili neredi? »V Zagrebu vam bodo naobražene osebe rade volje priznale, da so Srbi v trgovini in kupčiji podjetnejši... Ljudstvo hrvatsko vidi /.../ v srbskem trgovcu čifuta. Istotako važno je, da Hrvatje menijo, da so Srbi po mišljenju in čustvovanju Bizantinci – ali kar je še huje – Grki!«¹⁵⁰ Srbski razumniki naj se postavijo v hrvaško kožo: »Kaj bi rekli v Belemgradu, ako bi se tam us-

tanovil 'Hrvatobran', katerega bi bila prva naloga iz Belegagrada javljati svetu, da Srbov ni...?«¹⁵¹ Hrvatje so prepolni obzirnosti. »Biskup Strossmayer je iz ozirov na Srbe akademijo umetnosti in znanosti v Zagrebu imenoval jugoslovansko!... Za Srbe pa je vse vsikdar in povsodi samo 'srbsko' (podčrtala Edinost, op. M. Z.)«¹⁵² Čehi da so v svojih časopisih nesramno podpirali Srbe, kateri se imajo, kar je absurdno, za vse kaj drugega kot za Slovane, »kajti, kdor je slab Slovan, ta ne more biti dober Srb (podčrtala Edinost, op. M. Z.)!«¹⁵³

Pisec se obljube, da se ne bo bavil z zgodovino, ni pretirano držal. Teden kasneje je že razpravljal o Konstantinu Porfirogenetu in njegovi famozni Beli Hrvaški. »Hočete li, da vam še citiram. A to, kar sem navedel, je že itak zadosten odgovor tistim, ki trdijo, da Hrvatov ni!«¹⁵⁴ Ugotovil je še, da je bila v srednjem veku »Srbija pod bratskim pokroviteljstvom hrvatskim.«¹⁵⁵ Da ga ne bi napačno razumeli, je končal v spravljivem tonu. »Morda se /.../ spametujejo tudi Hrvatje in Srbi, ki sedaj tekmujejo v upropaščanju samih sebe.«¹⁵⁶

V naslednjem prispevku se je odločil, da bi nekaj krivde za neljube razmere zvalil še na Žide. Zakaj pa ne, ko so že pri roki. »Je tudi čifutov in propadlih dijakov, ki bi Hrvatom in Srbom hoteli dajati programe! Kar se tiče čifutov, omenjam izrecno, da ne delam razlike med krščenimi in nekrščenimi, pa bili poslednji tudi katoliški kanoniki in škofje!«¹⁵⁷ Opazka o krščenih Judih je očitno letela na Francka. Avstrijski minister je izjavil, da v kulturnem pogledu ni razlike med Nemci v Rajhu in Avstriji. Zakaj zatorej obstoji meja med Hrvati in Srbi? Veliko krivde za zmešnjavo nosijo jezikoslovci, ki so razdelili Jugoslovane po zaimkih kaj, ča in što. Pri tem je treba pripomniti, da »razlika med našim jezikom tam gori na Štajerskem in tam doli v turški Macedoniji ni toliko, kakor je v Italiji med venecijanskim in florentinskim narečjem.«¹⁵⁸ Rešitev je v enotnosti knjižnega jezika (!). »Ali ne bi se moglo ustvariti književno združenje za vse pokrajine, v katerih se govori /.../ sličen jezik? Potem bi na-

¹⁴⁴ Edinost, 4. 9. 1902.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Edinost, 5. 9. 1902.

¹⁵⁰ Edinost, 6. 9. 1902.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Edinost, 15. 9. 1902.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Edinost, 29. 9. 1902.

¹⁵⁸ Edinost, 27. 10. 1902.

rod /.../ ceneje čital, a pisatelji bi laglje pisali in laglje živeli (podčrtala Edinost, op. M. Z.).¹⁵⁹ Ne eni ne drugi niso popolni, »Hrvat« bistrourmno ugotavlja: »Hrvatje preveč preučujejo, a premalo delajo; Srbi pa, ki dosti delajo, premalo preučujejo.«¹⁶⁰

Edinost je imela za hrvaške razmere še enega komentatorja. Svoje poglede je razgalil tudi skrivnostni »Ypsilon«, očitno Slovenec. V članku Hrvatski pa srbski šovinizem s slovenskega stališča se je najprej zgražal nad nacionalnim šovinizmom, ki je moralno nedopusten, preprosto moralno brutalen. Našel je marsikakšno pikro na račun Hrvatov, preseneča pa njegova obrazložitev, zakaj smo Slovenci upravičeni do kritike hrvaških razmer. »Večina dežel s slovenskim naseljenjem spada pod zgodovinsko hrvatsko državno pravo (podčrtala Edinost, op. M. Z.)....«¹⁶¹ Rešitev nesmiselnih sporov je jasna. »Ako gledajo zaresno nevihti v obraz, ki jim žuga skupno, potem se morajo, tako ali tako, sporazumeti med seboj za slogu (podčrtala Edinost, op. M. Z.).«¹⁶²

Tajna in skupna akcija vseh iredent

Zagrebska razgrajanja so odmevala tudi na Goriškem, v listih Soča in Gorica. Liberalne Soče dogajanje na Hrvaškem očitno ni pretirano zanimalo. Povzeli so zgolj suhoparna poročila, pri čemer so se komentarjev vzdržali. Gorica je, nasprotno, imela naše dogodke za jako važne. Vzrok za nered naj bi bila po njihovem mnenju kar pevska prireditelja! »Pevske slavnosti društva 'Kolo' v Zagrebu, o katerih smo svoj čas poročali, so imele slabih posledic. S teh slavnosti se je namreč poslal udanostni brzojav cesarju Francu Jožefu I. kot hrvatskemu kralju (podčrtala Gorica, op. M. Z.). /.../ Ta brzojavka je pa zbodla Srbe in v Belemgradu izhajajočem listu 'Srbski književni glasnik' bil je obelodanjen članek proti oni brzojavki...«¹⁶³ Zagrebški Srbobran je članek ponatisnil in dodal še nekaj opazk na račun Hrvatov, nakar se je ljudstvo dvignilo. Hrvaška užaljenost ni brez razloga, »kajti med njimi igrajo Srbi pravé kukavice, kar so zlasti pokazali za časa zadnjih drž. zbornskih volitev, ko so Srbi vsi potegnili z Madžaronsko kliko.«¹⁶⁴ Gorica zagovarja

ja prepričanje o izdajalski vlogi Srbov, ki so bili nahujskani s strani Madžarov, kar naj bi dokazovala zlasti omenjena brzojavka. »Razni madžarski listi so se obregnili ob brzojavko, v kateri s imenuje Franc Jožef hrvatskim kraljem (podčrtala Gorica, op. M. Z.), češ da je nosilec krone sv. Štefana samo kralj Ogerske in so trdili, da se brzojavka vrne Hrvatom in se cesar ne zahvali. A cesar je na brzojavko odgovoril in se zahvalil na izrazih udanosti Hrvatov.«¹⁶⁵ Cesar že ve, koga ceni.

Gorica, vsaj formalno glasilo društva Sloga, je bila zagrizena zagovornica južnoslovanske sloge. V tem oziru je tudi pravilno napovedala prihodnost hrvaško-srbskih odnosov. »Madjari se sicer vesele tega dogodka, a njih veselje ne bode dolgo trajalo, ker se baš vsled teh dogodkov utegne izvršiti sporazumenje med Hrvati in Srbi.«¹⁶⁶ Obširnejše ovrednotenje južnoslovanskih razmer je Gorica priobčila šele 27. septembra s člankom Trnjeva pota Jugoslovancov. Sestavek bi lahko brali tudi kot shrhljivko. »Kakor, da mero-dajni činitelj v naši državi ne vidi, kaj se kuha tu doli na jugu, - kakor da je ta činitelj sploh obrnil obraz proč od našega juga - tako se godi državi in cesarju najzvestejšemu prebivalstvu tu doli, Slovencem in Hrvatom. To najzvestejše prebivalstvo je v čedalje večji nevarnosti ne le za svoj narodni obstanek, marveč tudi za obstanek življenja in imetja.«¹⁶⁷ Zakaj se to dogaja? Na tej točki nastopi paranoično-strašljivo vzdušje teorije zarote. Proti Slovanom na jugu je »organizirana neka skupna in tajna akcija vseh iredent (podčrtala Gorica, op. M. Z.) v svrhu, da se Slovani čim prej uničijo. Na Hrvatskem, osobito v Zagrebu, prizadeva se madjarska iredenta, da bi na razne načine škodovala Hrvatom in jim izpodgrebla lastna domovinska tla.«¹⁶⁸ Srbi imajo pri tej očitni zaroti posebno vlogo. »In jedna takih zanj so srbski naseljenci na Hrvatskem, kateri raje služijo madjarskemu šovinizmu, nego skupnosti s Hrvati in v blagor slovanske ideje.«¹⁶⁹ Gorica Srbom na Hrvaškem torej ne priznava statusa naroda, ampak jih ima zgolj za »naseljence«. V nadaljevanju komentarja je govora predvsem o povezavi Srbohrana z Madžari in banovi krivdi, ki je sploh dopustil tako hude žalitve.

¹⁵⁹ Edinost, 29. 9. 1902.

¹⁶⁰ Edinost, 27. 10. 1902.

¹⁶¹ Edinost, 22. 9. 1902.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Gorica, 6. 9. 1902.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Gorica, 9. 9. 1902.

¹⁶⁷ Gorica, 27. 9. 1902.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Ibid.

Brez antisemitskih vložkov očitno ne gre. Za izpodkopavanje hrvaškega naroda naj bi nosila del odgovornosti tudi »nemška irredenta v zvezi z Židovstvom. To vidimo v trgovstvu in napredujoči industriji«. ¹⁷⁰ Prav tako da so se proti Hrvatoma zarotili Italijani, ki »kakor i Madjari in Nemci sovražijo hrvatsko politično misijo združenja Dalmacije s Hrvaško in tem potom ojačenje hrvatskega naroda«. ¹⁷¹ Članek se zaključi z vizijo samoodločbe narodov z ozadjem trialistične ureditve pod žezlom habsburške monarhije. Postavlja se vprašanje. »Kako pa naj mislijo Jugoslovani na samoobrambo /.../, ako se jim pred očmi vlade na javni cesti pri belem dnevu pobijajo njih pesniki, učitelji naroda in širitelji prosvete, kakor da bi bil najnevarnejši nasprotniki (podčrtala Gorica, op. M. Z.)?« ¹⁷²

»Znana je ona zgodovinska pravljica o Svatopulku in njegovih sinovih.«

Slogaški, a kljub temu klerikalni, ¹⁷³ v Mariboru izdajani Slovenski gospodar, ni razveselil svojih bralcev s podrobnejšim opisom zagrebških dogodkov. »Srbi in Hrvatje se vedno pisano gledajo, ker so Srbi pravoslavne vere, Hrvati pa naše katoliške.« ¹⁷⁴ Srbski časopis je Hrvate grdo oklevetal, »zato ni čudno, da se je vnela huda rabuka... Hrvati so vdrl v srbska stanovanja ter pobijali ondi, kar se je dalo pobiti.« ¹⁷⁵ Za zaključek je dobesečno ponovil ugotovitev Gorice, da lahko ravno te demonstracije pripeljejo do hrvaško-srbske sloge.

Več pozornosti dogodkom v Zagrebu pa je namenila celjska Domovina (1891-1908), ki je svarila pred razporom v bratskih vrstah. »Znana je ona zgodovinska pravljica o Svatopulku in njegovih sinovih. Na smrtni postelji jim je dal lomiti najprej zvezano butarico šib. Nihče je ni mogel prelomiti. Dal jim je posamezne šibe, te je prelomil vsak otroče.« ¹⁷⁶ Proti temu dobremu in prepotrebemu nauku se med Slovani dandanes najbolj greši. Bratsko mrcvarjenje »imamo prilike opazovati zlasti med Slovenci na Kranjskem, kjer se bje bratomorni boj skoro samo v zabavo posameznikov, ki iščejo na ta način zadoščenja

svoji strasti, svoji dobičkariji in slavospesnosti.« ¹⁷⁷

Srbi in Hrvatje so pravzaprav en narod. »To kaže zgodovina, to kaže naravna lega njihovih bivališč, posebno nam priča to skupni jezik. Sploh se imenuje od Germanov in Romanov oni, ki govori srbsko ali hrvatsko Srbo-Hrvat.« ¹⁷⁸ Bralci so dovolj podučeni, liberalna narava se lahko pokaže: »Izvor vsega srbsko-hrvatskega nasprotstva je v veri. Iskati ga je daleč v zgodovini.« ¹⁷⁹ Sovražstvo ni zajelo samo preprostih ljudi, vse bolj se širi tudi med omikanci. »To je pokazalo v zadnjem času čudno nesoglasje v odboru Hrvaške Matice, kjer je neki hrvatski učenjak privoščil Srbom dobro besedo in bil je skoro izobčen.« ¹⁸⁰ Srbi tudi niso nedolžni. »Povsod, kjer so, iščejo podpore v Slovanom sovražnih faktorjih. V Dalmaciji vidimo kako gredo /.../ z Lahoni roko v roko... V Hrvatski in Slavoniji podpirajo /.../ mažaronski sistem.« ¹⁸¹ Ogrom dovolijo skoraj vse zgolj iz enega razloga: »... da se zmaščujejo na Hrvate, ki so povsod kazali prejasno svoje sovražstvo do Srbov in so jim dajali preveč okušati svojo premoč.« ¹⁸² Komentator se je proti koncu naveličal zgražanja, tako da je zaključek sestavka raje posvetil pomilovanju. »Mi le pomilujemo te naše slovanske brate, ker ne spoznajo svoje lastne krvi, svojega lastnega rodu. Pomilujemo jih, ker vidimo, da ni daleč prekletstvo, ki je zadelo morilca svojega brata Kajna. Naša želja je, da se v imenu jugoslovanske ideje (podčrtala Domovina, op. M. Z.) /.../ srbsko-hrvaški boj čim prej preneha v prid slovanstva in osvobojenja od mađarstva.« ¹⁸³

Zusammenfassung

Das Echo auf antiserbische Demonstrationen 1902 in der slowenischen Presse

Im August 1902 publizierte das zentrale Presseorgan der serbischen Gemeinschaft in Kroatien Srbobran ohne Distanzierung einen Artikel von Nikola Stojanović über Serben und Kroaten. Der Autor berief sich auf die damals anerkannte

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Zgodovina Slovencev..., str. 560.

¹⁷⁴ Slovenski gospodar, 11. 9. 1902.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Domovina, 12. 9. 1902.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Ibid.

Theorie der Nationen von Gumpłowicz. Er erklärte, „die Kroaten sind weder ein Stamm noch ein Volk, sie befinden sich am Übergang vom Stamm zum Volk, aber ohne Hoffnung, daß sie je ein Volk bilden werden.“ Wegen des „Prozesses der allgemeinen Evolution“ seien sie auf dem Weg, „ein serbisches Volk zu werden.“ Dieser Artikel verschärfte die unterschwelligen kroatisch-serbischen Gegensätze derart, daß er dreitägige antiserbische Demonstrationen in Zagreb hervorrief, die zu gewaltsamen Zerstörungen serbischer Geschäfte und Lokale ausarteten. Die Demonstrationen 1902 bedeuteten den letzten und größten Ausbruch des Hasses zwischen beiden Völkern vor dem Beginn der kroatisch-serbischen Zusammenarbeit in der sogenannten „Politik des neuen Kurses“.

Die slowenische Presse kommentierte das Geschehen ausführlich, doch zeigte sie dabei, daß sie die kroatischen Verhältnisse schlecht oder gar nicht kannte. Der liberale Slovenski narod erklärte, daß die Kroaten „auf sieben oder acht Parteien zersplittert“ seien und von diesen Parteien „jede klerikal“ sei – womit er die kroatischen Sozialdemokraten und die „fortschrittliche Jugend“ ignorierte. Der katholische Slovenec wiederum informierte die slowenische Öffentlichkeit, daß die kroatische Opposition seit dem Treffen von Strossmayer und Starčević 1894 vereint sei, „obwohl sich ein Teil der Staatsrechtspartei nicht anschließen wollte, und sich zur Reinen Staatsrechtspartei erklärte.“ In Wahrheit bestand damals die Reine Staatsrechtspartei noch gar nicht, und ein Jahr später, als sie gegründet wurde, war die Opposition in Kroatien am zersplittertsten.

Die Überzeugung von der slawischen und jugoslawischen Verbundenheit war in allen Zeitungen unabhängig von ihrer politischen Orien-

tierung zu finden. Dennoch unterschied sich die Auffassung der jugoslawischen Idee bei den einzelnen Presseorganen der politischen Konkurrenz doch beträchtlich. Der Slovenski narod suchte die Ursache für die Auseinandersetzungen unter den „Brüdern gleichen Blutes“ im Glauben, der Slovenec hob den Katholizismus als Seele des Slawentums hervor, der sozialdemokratische Rdeči prapor blieb hingegen dem geflügelten Wort treu: „Proletarier aller Länder, vereint euch“. Auch innerhalb der einzelnen politischen Lager gab es Unterschiede. Unter den zahlreichen Berichterstatteern verschiedener Gesinnung finden wir auch „Jugoskeptiker“, die aber in der Minderheit waren und daher leichter zu ignorieren. Die größte Angst vor dem Süden zeigte, trotz dem Wohlwollen gegenüber dem Slawentum des Balkans, das katholische Lager, dessen negative Auffassung entlang der Achse orthodox – griechisch – östlich oszillierte.

Die slowenische Presse in Görz, Triest und der Steiermark nützte wegen des deutschen und italienischen Drucks die Geschehnisse in Zagreb nicht für partelpolitische Angriffe. Sie rief vielmehr zur Einheit der südslawischen Völker im Kampf gegen die ungarische und deutsche Oberherrschaft auf. Das katholische Blatt Gorica sah die Serben in Kroatien als „Ansiedler“ und deckte eine vermeintliche Weltverschwörung gegen die Slawen auf. Das Cillier Blatt Domovina verglich die Konflikte zwischen Kroaten und Serben mit den Auseinandersetzungen des katholischen und liberalen Lagers der Slowenen. Das Triester Blatt Edinost wälzte hingegen die Schuld an den Geschehnissen auf die Juden ab und empfahl eine einheitliche Schriftsprache für alle südslawischen Völker. Außerdem stellte es fest, daß „die Kroaten zuviel studieren, aber zuwenig arbeiten, die Serben aber, die viel arbeiten, zuwenig studieren.“